

S. Benedek András

József Attila – ruszinul

avagy kisebbségi kultúrák sorsa Európában

A cím erősen kérdőjeles. Mert míg Petőfi ruszin recepciója igen gazdag és tanulságos, más írók és költők alig vannak jelen a Kárpát-medence talán legkisebb nemzetének kultúrájában. A többi Duna-medencei nép nemzetiségi fejlődésével kezdetben lépést tartó ruszinok irodalmi nyelvének alapváltozata már a reformkorban kialakult. Ezen a nyelven írta a magyar Himnusz és a Szózatnak megfelelő verseit, tankönyveit e kis nemzet mindmáig legjelentősebb írója, Olekszandr Duhnovics. A pánszláv propaganda és Bécs „oszd meg és uralkodj”, anyagilag is erősen támogatott politikája azonban ezt a természetes fejlődést megtörte. A ruszin értelmiség jelentős részének írásos nyelve a nagyorosz lett. Az orosz kultúrát, irodalmat sajátjukként fogadták el. Nekik köszönhető a korabeli klasszikus orosz irodalom legjobb alkotásainak szinte azonnali megjelenése magyarul. A műfordításon kívül azonban elfogadható irodalmi teljesítményt nem mutattak fel. Csak a 19–20. század fordulójához közeledve történtek kísérletek a ruszin nyelv csak nyelvjárásokban élő változatainak egységesítésére, kodifikálására. Ekkor jelentek meg Csopey László tankönyvei és tankönyvfordításai, valamint pályázati díjnyertes szótára, amely a beregi tájszólásra alapozva, de más tájszólások már irodalminak elfogadott adatbázisát és a meghonosodott orosz kifejezéseket is felhasználva 20 000 szavas „irodalmi minimumot” alkotott. Ezt ötvözte a ruszin kultúra mindmáig legjelentősebb alakja, Hodinka Antal a máramarosi „ú-zó” nyelvjárás elemeivel. Más alkotók az egykor erős, az eperjesi püspökséghez kötődő „lemák” dialektus elemeit emelték az irodalmi nyelvbe. A szintézis azonban most is elmaradt. A Trianon után megjelenő prágai hatalom, a példaképpen emlegetett cseh demokrácia előszeretettel pártolta a főleg fehér emigránsok által képviselt nagyukrán, nagyorosz irányzatokat. A ruszin nyelv megerősödésére a ruszin akadémia megteremtése ellenére sem volt elég az 1939–1944 közötti rövid időszak. A szovjet megszállás első intézkedéseinek egyike éppen a ruszin nyelv, a ruszin etnikum hatósági betiltása volt. Láttunk már ilyet korábban is. Az ukrán népet és nyelvet képviselő Tarasz Sevcsenkót száműzetésbe küldte a „harmadik Róma”, a legnagyobb „kisorosz” író, Gogol, akinek már a neve is (Hoholy) az ukránok gúnyneve, orosz íróként lett világhírűvé.

Láttunk ilyet már a világ más tájain is. Angol íróként vált ismertté az ír J. Joyce, Oscar Wilde, B. Shaw, S. Beckett. Kivételt jelent W. B. Yeats, aki angol nyelven is megmaradt ír írónak. De itt kell említenünk a skót Walter Scott, R. L. Stevenson vagy éppen Robert Burns nevét, aki az angol nyelv skót változatáról váltott át a standartizált londonira. De találkozunk az európai irodalomtörténetben spanyolul író katalánokkal, franciául író korzikaiakkal stb. Talán a legérdekesebb példa Charles De Costéré, aki szenvedélyes vallónként az őt meggyőzni akaró gallok érvelésére („de hiszen te is franciául írsz”), indulattal és elkeseredéssel válaszolt:

„igen, mert még a nyelvemet is elvettétek tőlem”. A sors furcsa fintora, hogy ez a német-holland eredetű Thyl Ulenspiegel-legendakör kapcsán merült fel!

Ruszin–magyar viszonylatban érthető tehát, hogy Petőfin kívül (akinek recepcióját a közelmúltban Medve Zoltán két nagyszerű könyvben fogalmazta meg) igazából a magyar költészet csak nagyukrán változatban jutott el a „gens fidelissimához”. Igaz ez az állítás József Attilára is. Míg a kárpátaljai magyar kultúrában valóságos reneszánszát éltük át a „nagy proletárköltőnek” (lásd a szocialista irodalom inkubátorait: József Attila Irodalmi Stúdió, József Attila Alkotóközösség), a kárpátaljai társnemzetnél magával a költővel, illetve verseivel csak két, „ukránul író ruszin” műfordítónál találkozunk.

A második világháború drámai éveiben megvalósult ruszin autonómia idején vendégdiákként budapesti gimnáziumban tanuló, életművéért Bethlen Gábor-díjjal jutalmazott Jurij Skrobinec elfogadta a realitásokat. A poltavai tájzsolást is elsajátító költő-műfordító nemcsak a magyar irodalom legszebb alkotásainak tolmácsolására vállalkozott, de nagyukránra fordította a ruszin irodalom legjelentősebb alkotóit s kuriózumként Fincicky Mihálynak a csak magyar változatban fennmaradt népmesegyűjteményét. (A folklór nyelvi átírása – értsd: ukránosítása – jó három évtizedig kötelező elvárás volt.)

Jurij Skrobinec *Ugorszka arfa (Magyar fárfa)* c. antológiájában tíz József Attila versfordítás szerepel. A költemények kiválasztása a legsötétebb brezsnyevi diktatúra idején nem lehetett esetleges. Az 1970-ben megjelent gyűjtemény rövid életrajzai közt József Attilával mint a Horthy-rendszerrel szembeszegülő nagy proletárköltővel találkozunk, aki „Budapest egyik külvárosában” született. (Így lényegült át „a város pereme” agglomerációs településsé.) A műfordítótól már az is bátorság, hogy a „harcos” versek közül csupán az 1925-ös *Tiszta szívvel* és a tévesen egy évvel későbbre datált (1931) *Lebukott* szerepel. Ott van viszont a versek között az Énekek énekére rímelő *Bibliai*, az apahiány fájdalmas feloldó gyönyörű vallomás, az *Istenem*, és az 1925-ös évet lezáró *Isten* („Látam, Uram, a hegyeidet”). Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez a kis versválogatás teljesebben mutatja be József Attila istenes verseit, mint a korabeli magyar antológiák (a tankönyvekről nem is szólva).

Hiteles a többi vers kiválasztása is. A *Kertész leszek*, a *Vígasztaló*, az *Anyám*, a *Csengő* és a négyrészes *Esik* első szakasza mind meghatározó darabja az életműnek. Jellemző ugyanakkor, hogy a válogatás záró éve 1931. Az utolsó fél évtized korszakos költeményeitől mintha visszariadt volna a szerző. Lehet, hogy a képalkotás más nyelvre át nem menthető bonyolult és sokban transzcendens világa, vagy a politikai sokszólamúság „időszerűtlen” volta áll az óvatos versválasztás háttérében.

Jurij Skrobinec műfordításai precízek, kidolgozottak, és legtöbbször verstanilag is hitelesek. A poétai leleményt azonban olykor hiába keressük.

A mai ruszin irodalom különleges egyénisége Ivan Petrovcij. Az egykor Gunda Bélával a Kárpátok néprajzát tanulmányozó kiváló néprajzos, filozófus, történész, régész és műfordító, a szovjet rendszerben háttérbe szorított Fegyir Potusnyak unokaöccse nyilván elemi óvatosságból nem hallott szüleitől, rokonaitól a ruszin nyelvről és kultúráról. Így lett ukrán filológus, a francia szimbolizmus elkötelezett csodálója és fordítója. S ami a korra jellemző, évtizedes beregszászi újságírói munkája alatt sem tanult meg elfogadható szinten

magyarul. *Iszkri csardasa (A csárdás szikrái)* címmel 1998-ban napvilágot látott gyűjteménye öt József Attila-verset tartalmaz. Többségük nyersfordításból készült, egy pedig, a *Proletárdal*, francia műfordításból (!).

Érdekes módon Petrovcijnál is találkozunk a Skrobinecnél is szereplő Esik azonos szakaszával. Itt szerepel a *Ha lelked, logikád...* kezdősorú alapvers is, amelynek szállóigévé vált záró két sorát (A líra: logika / de nem tudomány) a műfordító kifogástalanul menti át a befogadó nyelvre. A kis összeállítás talán legjobb műfordítása az *Áldalak búval, vigalommal*, amelyben Petrovcij ráérez az igen mély rétegeket megbolygató, kissé talán archaikus népi képalkotású vers játékos drámaiságára. A mindkét nyelvet jól ismerő olvasó-elemző számára azonban kiábrándító csalódás az *Altató*, amely „bravúrversből” egyszerű gyermekmondókává válik, miközben versformája is szétesik.

Petrovcij a nyolcvanas évek végén döbbsent rá, hogy eddig a jó szándékú családi féltés és a hatalom parancsa becsapta, elvette tőle, ami a legértékesebb, nyelvét, hagyományait. A *csárdás szikrái* azonban még korábbi fordítói természetét tartalmazza. A műfordító ma már a ruszin megújulás élharcosa, költő, lapszerkesztő. (Példája nem egyedi. Az ezeréves magyar határ, a Vereckei-szoros közelében található Volóci járás tanárait, egyik, több világnyelvet ismerő, kiválóan képzett kollégájuk beszámolója szerint, egyenesen sokkolta e sorok szerzőjének ruszin kismonográfiája.)

Jurij Skrobinec számára a „hazatalálás” lehetősége már nem adatott meg. Az ún. ’glasznosztj’ éveiben a mai ruszin „reneszánsz” képviselőivel együtt próbálta felmérni a kibontakozás esélyeit, korai és váratlan halála azonban megakadályozta ebben.

Mindkét szerző műfordítói munkássága példázat értékű. Példa a nehezen alakuló új Európa számára is. Valamennyi kárpátaljai szerző közel fél évszázados kétségbeesett próbálkozása saját és közösségük mondanivalójának felmutatására csak felemás eredményeket hozott (beleértve a kárpátaljai magyar írást is). Ezt a világot nem a lefojtott alkotóerő, hanem a politika irányította. S irányítja részben még ma is.

BRÓDY ANDRÁS
STUMPF BENEDEK ANDRÁS